

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה יג: עמידה והטיה בקריאת שמע - מחלוקת בית
שמאי ובית הלל

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יג: עמידה והטיה בקריאת שמע - מחלוקת בית שמאי ובית הלל

**

רקע

בית הלל ובית שמאי נחלקו מהי התנוחה שבה צריך לקרוא קריאת שמע. לדעת בית שמאי, הקורא צריך להטות בערב, ולעמוד בבוקר. לדעת בית הלל, כל אדם קורא כדרכו. שיטת בית שמאי, שיש חיוב לקרוא קריאת שמע בתנוחה מסוימת, דורשת הסבר. בסוגיה מובא גם הדין של העוסק במצוה הפטור מקריאת שמע, לא נעסוק בדין זה כעת אלא לקמן [סוגיה לט עמ' 189].

מקורות

א. גמ' י'-יא. "מתני' בית שמאי אומרים בערב... שעברת על דברי ב"ה"

ב. תוס' ד"ה תני

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"ב, והגהות מיימוניות אות ג

טור סי' סג, "כתב ר"ע מי שרוצה להחמיר לעמוד... וצריך לגעור בו שמצותה מיושב"

ב"י ד"ה ומ"ש שמצותה; דרכי משה אות א

ג. שו"ע סי' סג סע' ב, ומשנה ברורה

טור אורח חיים סימן סג

כתב רב עמרם מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרוא מעומד לא יאות עביד ונקרא עברינא וצריך לגעור בו שמצותה מיושב.

בית יוסף אורח חיים סימן סג

ומה שכתב [הטור בשם רב עמרם] שמצותה מיושב, נראה לי שהכי קאמר שמצותה אף מיושב, כלומר ולא כדאמרי בית שמאי דביום אין מצותה אלא מעומד.

דרכי משה סי' סג אות א

ובהגהת מיימוני פ"ב משמע דטוב יותר מיושב מעומד.

הסבר הסוגיה

בית שמאי אומרים: בערב כל אדם יטה ויקרא, ובבקר יעמוד, שנאמר: 'ובשכבך ובקומך'. ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, שנאמר: 'ובלכתך בדרך'. [משנה י:]

בית שמאי ובית הלל נחלקו בתנוחה הראויה לקריאת שמע. לדעת בית הלל, אין תנוחה מסוימת הראויה לקריאת שמע, וכל אחד קורא כדרכו. לדעת בית שמאי, התורה דרשה שצורת הקריאה תאפיין את סדר יומו של האדם, בבוקר לעמוד, ובערב להטות.

שיטת בית שמאי דורשת הסבר. היכן מצאנו שהתורה מקפידה על קריאת פרשה בתנוחה מסוימת דווקא? אמנם, הקפדה על קריאה בעמידה מצאנו, אך קריאה בהטיה מהיכי תיתי? כמובן, ששיטת בית שמאי מבוססת על גזרת הכתוב, אך שמא ניתן לנסות ולתת טעם להלכה זו של בית שמאי.

על פי פשט הכתוב, החיוב לקבל עול מלכות שמים אינו חל בבוקר ובערב בלבד, אלא בכל רגע ורגע, בכל פעולה ופעולה שאדם עושה. "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושננתם לבניך ודברת במשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". ב"דברים האלה", ייחוד ה' ואהבתו, צריך לעסוק כל הזמן, בין כשהוא בביתו ובין כשהוא בדרך, בין כשהוא מתעורר ובין כשהוא הולך לישון.

הציווי כפי שמנוסח בתורה שבכתב איננו מעשי. התורה שבעל פה מורידה אידיאה זו לעולם המעשה, ומגדירה ציווי שכל אדם יכול לקיימו. האידיאה היא שאדם יקבל על עצמו עול מלכות שמים בכל רגע ורגע, אך החיוב הוא שאדם יפתח את יומו בקבלת עול מלכות שמים, ובה גם יסיימו. קריאת שמע בתחילת היום ובסופו יוצרת את מסגרת היום, ומגדירה את היום, כיום שכולו ספון בקבלת עול מלכות שמים.

על פי הבנה זו, ניתן להבין מדוע מצות קריאת שמע תלויה בזמן שכיבה ובזמן קימה ולא בזמני היום והלילה. מסגרת היום אינה נקבעת על פי מציאות אסטרונומית, אלא על פי סדר היום של בני האדם, בין זמן קימתם לזמן שכיבתם [חשוב לציין שעיקרון זה אינו מתקיים בצורה מלאה, שהרי מצות קריאת שמע אינה תלויה בזמן שכיבה וקימה של כל אדם ואדם, אלא בזמני שכיבה וקימה של "דרך בני אדם", כך שאדם יכול להתחיל את יומו ולסיימו בריחוק זמן מקריאת שמע].

ניתן לבסס הבנה זו, שמצות קריאת שמע אמורה לפתוח את היום ולסיימו, על שלוש מימרות:

- א. "רבי יהושע בן לוי אומר: תפילות באמצע תקנום... מה קימה קריאת שמע סמוך למטתו, אף שכיבה נמי קריאת שמע סמוך למטתו" [ד:]. רבי יהושע בן לוי אומר בפירוש, שקריאת שמע סמוך למטתו. החשיבות להסמיך את קריאת שמע למטתו קובעת את סדר התפילה, ומחייבת להקדים בלילה את התפילה לקריאת שמע.
- ב. "אמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת מצוה לקרותו על מטתו" [ד:]. קריאת שמע על המיטה מיועדת גם לשמירה מפני המזיקים, וגם לקבלת עול מלכות שמים¹. הצורך לחזור ולקבל שנית עול מלכות שמים, מיועד כדי לסיים את היום בקבלת עול מלכות שמים².

¹ ראייה לכך שקריאת שמע על המיטה מיועדת לקבלת עול מלכות שמים היא מהפסוק "רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה" שממנו לומדת הגמ' חיוב זה. משמעות פסוק זה היא קבלו מלכות שמים קודם שתדרמו [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' סה]. לקמן ח"ב סוגיה קח עמ' 447 נרחיב בדין זה.

² הבנה זו עולה מאוצר הגאונים [אוצר התשובות עמ' 10 ד"ה ואמר רב נחמן]: "מה טעם חייבין ישראל לקרות קריאת שמע על מיטתן כדי שיקימו ובשכבך ובקומך, תלמיד חכם ודאי כיון שתמיד עוסק בתורה אין חייבין". אולם הרמב"ם [הל' תפילה פ"ז ה"ב] פוסק שיש לומר פסוק של רחמים, ולא דווקא את הפסוק "בידך אפקיד רוחי".

ג. "אבא בנימין אומר: על שני דברים הייתי מצטער כל ימי, על תפלתי שתהא לפני מטתי...". [ה:ה]. רש"י [ד"ה סמוך למטתי] מחדש³ שלדעת אבא בנימין, לא רק מלאכה אסורה קודם התפילה אלא אף לימוד תורה נאסר. ניתן להסביר את חידושו של רש"י, שקבלת עול מלכות שמים יוצרת את מסגרת היום, ואין להתעסק לפני קריאת שמע באף עיסוק, לא בעיסוק רוחני⁴ ולא בעיסוק גשמי⁵.

ניתן להסביר ששיטת בית שמאי בסוגייתנו מהווה ביטוי מעשי נוסף לעיקרון זה. בית שמאי סוברים שתנוחת הקריאה אמורה לשקף את ההלכה שקריאת שמע פותחת את היום ומסיימת אותו. לפיכך, בבוקר עומדים כאדם שקם ממיטתו⁶, ובערב מטים כאדם המתכוון לשנתו.

בית הלל חולקים על בית שמאי, ולדעתם תנוחת הקריאה אמורה לשקף את האידיאה שאדם צריך לעסוק בקבלת עול מלכות שמים בכל היום. לפיכך הם מקפידים שכל אדם יקרא כדרכו, בדומה לאדם המקבל עול מלכות שמים תוך כדי מעשיו. נקודה זו עולה מתוך הברייתא [יא]. המסבירה מהו "קורא כדרכו": "עומדין וקורין, יושבין וקורין, ומטין וקורין, הולכין בדרך וקורין, עושין במלאכתן וקורין".

לעיל [עייין 11 ועייין הע' 2] למדנו שבמצות קריאת שמע יש שני דינים: א. הכרזה על קבלת עול מלכות שמים. ב. שמיעת הציווי הא-להי. החובה לקרוא כדרכו נובעת מהדין שהמצוה היא לקבל עול מלכות שמים, ואילו הדין לשמוע את הציווי הא-להי מחייב לקרותה באימה, ביראה, ברתת ובזיע⁷.

אולי ניתן לומר שרוב יחזקאל ורב יוסף [יא]. החולקים אם "עשה כדברי בית שמאי - עשה", חולקים בהבנה זו. רב יוסף מאמץ הבנה זו, ולדעתו בית הלל מקפידים⁸ על קריאה

³ עיין ברש"י הכותב: "כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא קריאת שמע ואתפלל". רש"י הוסיף קריאת שמע, למרות שבגמ' כתוב רק תפילה.

⁴ ניתן להוסיף את דברי הריטב"א [יא: ד"ה ברכו] שהכהנים לא היו רשאים לעשות עבודתם במקדש לפני שקראו קריאת שמע [ועיין הערת המהדיר 425].

⁵ הרא"ש [ס' ז] מסביר שרש"י חושש שמא ישכח להתפלל, אך תלמידי רבינו יונה [ג. סוד"ה על] אומרים שהאיסור ללמוד לפני התפילה הוא למרות שאין חשש שישכח להתפלל.

⁶ בקריאת שמע אין הלכה של עמידה אלא הלכה של קימה. לפיכך נראה שלמרות שבכל מקום שיש חיוב עמידה אסור להישען, בקריאת שמע, אף לדעת בית שמאי, הדבר מותר.

⁷ הטור [ס' סא] מצטט את המדרש האומר: "א"ר ברכיה מלך בשר ודם משגר פרוטגמא שלו למדינה מה הם עושין כל בני המדינה עומדין על רגליהם ופורעים את ראשיהם וקוראין אותו באימה ביראה ברתת ובזיע אבל הקב"ה יתברך שמו אומר לישראל קראו ק"ש פרוטגמא דידי הרי לא הטרחתני עליכם לקרותה לא עומדים ולא פרועי ראש אלא בלכתך בדרך אבל באימה וביראה וברתת ובזיע מיהא צריך". על פי דרכנו, אין קוראים בעמידה ובפריעת ראש מפני הדין לקרותה כדרכו.

⁸ הבנה זו שבית הלל מחמירים לשבת בקריאת שמע ואינם מקילים לשבת, עולה גם מדברי הגהות מיימוניות [פ"ב אות ג] האומר: "דיושב עדיף טפי [מעמידה]", ובדברי הטור [ס' סג] האומר: "שמצותה מיושב". מדברי רב עמרם [בסדרו, דין קריאת שמע וברכותיה] משמע שהעדיפות לקרוא כדרכו, אך מדברי הגהות מיימוניות בשם הראב"ה משמע שהעדיפות בישיבה דוקא.

כדרכו, והמשנה לעשות כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום, רב יחזקאל שולל הבנה זו, ולדעתו בית הלל מאפשרים לקרוא כדרכו, ולכן עשה כדברי בית שמאי עשה. נחלקו הראשונים בפירוש דברי רב יוסף "עשה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום": מתוס' [ד"ה תני], רא"ה [ד"ה ורב יוסף] וריטב"א [ד"ה רב יוסף] משמע שחכמים קנסו את הנוהג כבית שמאי שאינו יוצא ידי חובת קריאת שמע, וצריך לחזור ולקרוא כדרכו. מהטור [סי' סג] משמע שיצא ידי חובתו ואינו צריך לחזור ולקרוא.

סיכום

האידיאה של מצות קריאת שמע היא, ככתוב בתורה שבכתב, שהדברים הללו יהיו על לבבו של האדם, ויעסוק בהם תמיד, וידבר בהם בשבתו בביתו, בלכתו בדרך, בשכבו ובקומו. הקיום המעשי של המצוה הוא על ידי קריאתה בתחילת היום ובסופו. נחלקו בית הלל ובית שמאי בצורת הקריאה, בית שמאי אומרים שצורת הקריאה מבטאת את הקיום המעשי, בתחילת היום ובסופו, ובית הלל אומרים שצורת הקריאה מבטאת את האידיאה של עיסוק תמידי בקבלת עול מלכות שמים.

הלכה

השו"ע [סי' סג סע' ב] פוסק שהמחמיר לעמוד בקריאת שמע נקרא עבריין. משמע מדבריו שהקורא כך יוצא ידי חובתו, ואינו צריך לחזור ולקרוא [כך מפורש במשנה ברורה סק"ה]. המשנה ברורה [סק"ה] מבאר, שאסור לעמוד אף שאינו מתכוון לעשות כדברי בית שמאי אלא לעורר את הכוונה.